

AZ AKADÉMIA ÉS AZ EGYETEMEK REFORMJAI

Polónyi István

a közgazdasági tudományok kandidátusa, tanszékvezető egyetemi tanár
Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar
polonyi@economics.econ.klte.hu

Timár János

a közgazdasági tudományok doktora, professor emeritus
Budapesti Corvinus Egyetem
jtimar@axelero.hu

Rendszerváltás az Akadémián és az egyetemeken

Oktatáspolitikai kutatásaink keretében¹ nemrég fejeztük be a diplomás-túlképzés (Polónyi – Timár, 2006ab) elemzését. E munka közben bukkant fel egy, a Magyar Tudományos Akadémia² 1949. évi rendkívüli közgyűlése (Természet és Technika, 1949. 65.) után írt cikk (A felsőfokú mezőgazdasági..., 1950), amelyben a következő szerepelt: „Hallani lehet olyan helytelen nézeteket, hogy a tudományos kutatás a kutatóintézetek feladata, a felsőfokú oktatási intézmények feladata pedig az oktatás. [...] Ezzel szemben ki kell mondani, és érvényesíteni kell azt az elvet, hogy egyetemi oktató csak az lehet, aki tudományos kutatómunkát is végez.”³ A cikk megjelenése után derült ki, hogy a korabeli Kommunista Párt⁴ által szervezett „ellenakadémia”, a Magyar Tudományos Tanács szerint „mint általános

irányelv helyes a tanítás és a tudományos kutatás elválasztása”.⁵ Ez a mozzanat szorosán összefügg cikkünk témakörével, az Akadémia korszerűsítésének most napirendre került problémáival.

Az Akadémia helyzete az új alapszabály elfogadtatása után, 1950-től gyökeresen megváltozott. Az Akadémiához került az új tudományos minősítés jogköre (Romsics, 2006). Az egyetemek tudományos minősítési és „egyetemi magántanár” cím adományozási jogát megszüntették. Az Akadémián bevezetett új minősítési rendszer szerint a kutatók képzésének első szintje a „kandidat nauk”, azaz a „tudományok jelöltje”. Ezt követi a „tudományok doktora” fokozat. Ezek köréből választották meg a „tudós” akadémikusokat a szovjet típusú akadémiaik.

Az akadémikusok megválasztásának formális hasonlósága a nyugati akadémiaik eljárásával eltakarta azt a lényegi különbséget, hogy a választás csak utóbbiak köréből történhetett. E felfogás szerint ugyanis a kutató és a tudós között csupán fokozati különbség van. A nyugati koncepció szerint a kutató és a tudós két különböző tartalmú fogalom. A kutató specializált szakértő, aki

¹ OKKT T 049593 oktatáspolitikai kutatások

² Továbbiakban Akadémia vagy MTA

³ Timár, 2003. 63. Az idézet az agrár-oktatás fejlesztéséről írt cikkben jelent meg, és az akkori új Agráregyetem, mai nevén Szent István Egyetem, Gödöllőre tervezett beruházásáról számolt be.

⁴ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése utáni nevén Magyar Dolgozók Pártja (MDP)

⁵ A Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiuma 1949. júl. 2-i ülésének állásfoglalása; Ladányi, 1989, 41.

eredményesen alkalmazza munkájában szakmája szabályait és törvényszerűségeit. A tudós átlagon felüli tehetség, aki intuitív képességei alapján szakmájának új szabályait és törvényeit fedezi fel. A tudósokat nem „képezik”, hanem azok az adottságok, a szorgalom és a filozófiai értelemben vett véletlen találkozásából „születnek”.

Az egyetemeken a kutatás az oktatás előfeltétele és nélkülözhetetlen eszköze. Ehhez képest másodlagos az oktatói utánpótlás funkciója. A pályakezdő gyakornokok, tanársegédek és adjunktusok az egyetemi alkalmazásból kilépve, a versenyszektor és az államigazgatás tudományos felkészültséget igénylő munkahelyein helyezkednek el. E szerves folyamathoz képest az akadémiai „tudósképzés” diszfunkcionálisan működött.

Az 1825-ben nyugati mintára⁶ alapított MTA, a „tudósok társasága”, a tudományos kutatás irányításának és szervezésének kvázi autonóm főhatóságává alakult át. A kormány az egyetemek nagyobb kutatási egységeit az MTA-hoz csatolta. Kiépült az Akadémia kutatóintézeti hálózata,⁷ amelynek tevékenysége „alapkutatásnak” minősült.

Az egyetemeken tovább végezték az egyetemi képzéshez nélkülözhetetlen kutatásokat. Ezek azonban az Akadémia felügyeleti hatáskörébe kerültek. Ha nagyobb létszámot igényeltek, „akadémiai kutatócsoport kihelyezését” kérhették az MTA-tól. A személyes és a tudományos érdekek is az

MTA-hoz fűzték e kutatásokat. Ebben az Akadémia és az egyetemek sajátos szimbiózis is szerepet játszott. Az akadémikusok, kevés kivétellel, egyetemi tanárok voltak, illetve az MTA-intézetek igazgatói és vezető kutatói általában egyetemi professzorként is dolgoztak.

Az átalakult Akadémia elveszítette valós függetlenségét és önállóságát, a „tudós társaság” jellegéből természetesen következő autonómiáját. Az állami megbízás és finanszírozás következményeként kvázi-autonóm állami főhatósági szerepkört töltött be. Ugyanakkor kutatóintézeti hálózatának irányítása és működtetése – akarva-akaratlanul – versengésre készítette az egyetemekkel. Az Akadémián maradt „osztályok” eredeti funkciója óhatatlanul hátrébe szorult, és elszürkült. Az új Akadémia tényleges hatalma és befolyása az igazgatási apparátus és az elnökség kezébe csúszott át.

Együttműködés és versengés az Akadémia és az egyetemek között a rendszerváltás után

A rendszerváltás után az 1993. évi felsőoktatási törvény újra az egyetemekre ruházta a tudományos képzés és minősítés jogkörét. Az 1994. évi akadémiai törvény viszont fenntartotta a tudományos kutatás kvázi-állami szerepkörét és kutatóintézeti hálózatát. Ez a felemás munkamegosztás kielevezve az Akadémia és az egyetemek versengését, és még zavarosabbá tette kapcsolataikat.

Az 1994-es törvény fenntartotta az MTA jogát az „Akadémia Doktora” tudományos cím adományozására. Az MTA minősítési funkcióját tovább éltetik az Országos Akkreditációs Bizottság követelményei. A felsőoktatási törvény az egyetemi tanári kinevezéshez PhD minősítést és habilitációt ír elő. Az Akkreditációs Bizottság a kinevezés támogatásához akadémiai doktori címet, a doktori iskolák alapításához pedig három „nagydoktor” tagságát igényeli. (Ez létrehozta a „nagy-

⁶ Tájékoztatásul lásd a XVII. században alapított francia Tudományos Akadémia jelenlegi alkotmányát: *Statuts et missions de l'Académie des sciences*, Décret du 31 janvier 2003.

⁷ Romsics, 2001: „A tudósképzés és a tudományos kutatás fellegetvái 1945 előtt az egyetemi tanszékek voltak. A tudományos élet 1949-1950-es átszervezésével ezek súlypontja a Magyar Tudományos Akadémiára helyeződött át, amely az egész országban folyó kutatások legfelsőbb irányító szervévé vált, s egyben saját kutatóintézeti hálózatot is kifejlesztett. 1951-ben, az átszervezést követően még csak 10 kutatóintézet tartozott a felügyelete alá, 1956-ban 23, 1960-ban 34, 1970-ben 43.”

doktorok piacát”, s nagyban hozzájárult az „Intercity-professzorok” megjelenéséhez.⁸)

Fennmaradt, hogy az MTA az akadémikusoknak jelentős tiszteletdíjat folyósít⁹ és jóval kisebb, de nem elhanyagolható pótlékot¹⁰ fizet a tudományok doktorainak.¹¹ Ezek fedezetét az állami költségvetés automatikusan biztosítja. A PhD-rendszerben „minősítettek” azonban nem részesülnek pótlékban. Az egyetemi professzorok és docensek bérezése időközben jelentősen változott. E folyamat bizonyára folytatódik. Eleve felmerül tehát, mi legyen az akadémiai tiszteletdíj, illetve a doktori „pótlék” jövője. A kérdés azért is indokolt, mivel ezeknek a pótlékoknak és tiszteletdíjaknak az együttes összege nagyjából annyi, mint az egész OTKA-keret.

A rendszerváltás óta az egyetemi és főiskolai hálózat kiterjedt, hallgatóinak száma négyszeresre nőtt, kutatásai bővültek. Az MTA tudománypolitikai jelentése (MTA jelentés, 2005) abból indult ki, hogy „az egyetemeken (legalábbis elvileg) nagy egyéniségek mellett alakultak ki tanszékek”, de hozzáfűzte, „az egyetemiék sokkal kevésbé alkalmasak nagyobb kutatásokra, mint a kutatóintézeti hálózat”. Az MTA intézeti hálózat a „professzionális feladatok személyfügget-

len megoldására létrehozott szervezete... nagy projektek gondozására, erőforrások koncentrálására...” (MTA jelentés, 2005, 27.) alkalmas. A jelentés szerint az Akadémia intézetei „szorosán együttműködnek az egyetemi kutatókkal. A kutatóintézetek [ti. az MTA intézeteinek] feladata a nagy nemzeti infrastruktúrák működtetése”. (MTA jelentés, 2005, 27.)

Az MTA köreiből egyre gyakrabban merül fel az igény, hogy növelni kellene az Akadémia szerepét a tudományos utánpótlásban és minősítésben. A tudománypolitikai jelentés célszerűnek tartja, hogy a „kutatóintézetek, különösen az MTA intézetei, elsősorban a PhD-programokba bekapcsolódva vegyenek részt az egyetemi képzésben. Ehhez sajátos képzési jogosítványokat kell kapniuk. Az egységesülő közalkalmazotti elvárások keretében az elitoktatást a kutatók főmunkahelyén kell honorált tevékenységgé tenni”. (MTA jelentés, 2005, 27.) Ezt az igényt az indokolja, hogy az akadémiai intézetek vezető kutatói általában oktatnak valamelyik felsőoktatási intézményben és/vagy PhD-programban.

Az előzőek szerint az MTA alárendelt szerepet tulajdonít az egyetemi kutatásoknak. A regenerálódó MTA és a tömegoktatással elfoglalt, oktatáspolitikai stratégiát nélkülöző egyetemek helyzete a felszínre hozta az Akadémia restaurációs tendenciáit. Ezek akaratlanul is abból adódnak, hogy az Akadémia a tudományt és a tudósképzést a maga intézményrendszerében szeretné erősíteni.

E nézeteket az MTA május eleji közgyűlésének elnöki expozéja és a május végi elnökségi állásfoglalás¹² explicit vagy implicit módon világosan tükrözi. Az elnökség nyilatkozata és a részletes melléklet megállapítja, hogy „az Akadémia minőségelvű megújulása és nemzetközi orientációjú

⁸ Az egyetemi tanári illetmény 2006-ban 416 500 Ft/hó, amiért havonta legfeljebb egy-két látogatást kell tenni az egyetemen.

⁹ A 2006. évi költségvetési törvény értelmében (11§ (6)) „A Magyar Tudományos Akadémia tagjai tiszteletdíjának havi összege a) az Akadémia rendes tagjai esetében 455 000 forint, b) az Akadémia levelező tagjai esetében 353 900 forint.

¹⁰ A 2006. évi költségvetési törvény értelmében (11§ (7)) „A Tudományok Doktora, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Doktora tudományos fokozattal rendelkezők tiszteletdíjának havi összege 101 100 forint, az 1995. január 1. előtt nyugdíjba vonultak esetében – a korábban megállapított nyugdíjra tekintettel – 97 100 forint”.

¹¹ A kandidátusok kezdetben élethosszig járó illetménykiegészítését 1989-ben először ötévi illetménykiegészítésre módosították, 1994-ben az új akadémiai törvény eltörölte.

¹² Vizi E. Szilveszter elnöki beszámolója az MTA működéséről az átalakulás feladatairól, 2006. május 6. és az Elnökség május 30-i állásfoglalása.

fejlesztése példaként szolgál az egész ország versenyképességét javítani igyekvő törekvésekhez... Az Akadémia ma a leghitelesebb közintézmény és a legnagyobb hatóerejű köztestület". A megállapítások után, szokatlan stílusban „üdvözli, hogy a politikai és gazdasági döntéshozók... csatlakoznak az Akadémia által elindított reformfolyamatról folyó vitákhoz,” amelynek célja, hogy „a döntéshozatal képviselői és a sajtó képviselői... rendelkezzenek felelősségükkel arányos ismeretekkel a magyar tudományról... ami... megóvná őket a járatlanságról tanúskodó nyilvános megszólalások kínos gyakorlatától”.

E komoly figyelmeztetés után az Elnökség tizenkét pontban foglalta össze reformjának intézkedéseit. A negyedik pont az akadémiai reform szempontjából alapvető fontosságú „jogállásról, döntési kompetenciáról” kíván tájékoztatni. Ez a tájékoztatás azonban az elnökség nyilatkozatából és a terjedelmes mellékletből is hiányzik.

Nem derül ki a *Nyilatkozat*-ból az sem, hogy a 12 pontban felsorolt funkciók és célok közül melyek tartoznak az akadémiai kompetencia körébe. Három pont említi az egyetemeket. Az első az egyetemi oktatás színvonalának „biztosításáról” szól, amit „az MTA doktoraira” kíván építeni. Másik pont szerint az Akadémia „a kutatóegyetemi modell megerősödését a másfélszáz támogatott felsőoktatási kutatócsoport révén” kívánja elérni. A tizedik pont szerint a „tudóstámogatásban részesülő háromezer vezető magyar kutató... szellemi háttere... a félmillió felsőoktatási hallgatói közösség színvonalas oktatásának”. A *Nyilatkozat* azonban nem említi meg, hogy ezt a „támogatást” jogszabály írja elő, és fedezetét, automatikusan, az állami költségvetés folyósítja. Ez a megközelítés és stílus nyilvánvalóan túlhaladott, s aligha mozdítja elő az MTA reformját és a konstruktív együttműködést az egyetemekkel.

Az elnöki deklaráció nyolcadik pontja az OTKA-t az „alapkutatások legfontosabb

támogató intézményének” nevezi, amely teljesen független az Akadémiától. Ez a megállapítás túl azon, hogy sürgeti az alapkutatás fogalomkörének definiálását, felveti azt a kérdést, hogy az amúgy is államilag szabályozott költségvetési keret elosztása miért terheli a más funkcióra hivatott Akadémiát.

Az elnökségi állásfoglalással kapcsolatban az a legfontosabb kérdés is felvetődik, helyes-e az elnökségi nyilatkozatban *implicit*e kifejeződő nézet, amely olyan természetesnek tartja, hogy az Akadémia továbbra is megtartja az államszocializmustól örökölt intézményhálózatát, valamint a költségvetési támogatás elosztásának felügyeleti hatáskörét, hogy ezeket nem is tekinti tisztázandó problémának. A fejlett országokban – tudomásuk szerint – ezek a funkciók nem a tudományos akadémiaihoz, hanem többnyire valamelyik állami szervezet hatáskörébe tartoznak.

Az elnöki állásfoglalás 12 pontja az Akadémia osztályainak szerepét sem veti fel. A negyedik melléklet ugyancsak 12 pontban az akadémiai reform lépéseit részletezi. Ezek közül az első azt a célt tűzi ki, hogy az MTA „köztestületi kezdeményezései... érdemben bevonják a magyar tudományos közéletet a tudománypolitika... megvitatásába, a stratégia alkotásába és végrehajtásába”. A következő pont a MTA „központi titkárság szolgáltatáselvű átalakítását” javasolja. Az utolsó pont szerint az MTA nemzetközi kezdeményezését „az uniós alapkutatási potenciál megerősítése érdekében” tartja fontosnak, és azt összekapcsolja az „európai tudományos autonómiával.”¹³

¹³ Az MTA dokumentumaiban az autonómia nagy hangsúlyt kap. Érdemes megemlíteni, hogy a világ első akadémijának, a XVII. században alapított francia tudományos akadémiajának jelenlegi alkotmánya szerint az akadémikusok választásának érvényességéhez a köztársasági elnök jóváhagyása és ennek az oktatási miniszter által történő hivatalos kihirdetése szükséges. Az MTA feltehetőleg autonómiája súlyos megsértésének tekintené, ha

Ezeket az általános célokat nem vitatva, felmerül a kérdés, nem kellene-e elsősorban az Akadémia múlt századi osztálystruktúráját korszerűsíteni. Fontos lenne azt is tisztázni, milyen módon érhető el, hogy az akadémikusok kiválasztásában a magas tudományos szint, valamint az aktív újító készség és képesség jobban érvényesüljön.

Végül keresni kellene annak módozatait, hogyan segíthetné elő az akadémikusok testülete az eddiginél hatékonyabban a tudományok fejlődését és a tudománypolitika, valamint a tudományetika fejlődését.

Az előzőekben felmerült problémák megoldása és a felvetődött kérdések megválaszolása – úgy véljük – az Akadémia testületeinek, szervezetének és munkamódszereinek átfogó revízióját is igénylik. Alapos elemzésre és gondosan ellenőrzött módszerek kidolgozására volna szükség, hogyan és mely szervezeteknek célszerű az Akadémia intézeti hálózatát és a kutatás költségvetési keretének elosztását átadni. Tisztázni kellene a tudományos minősítés rendszerét is.

Mindez messzemenően meghaladja e cikk célját és lehetőségeit. Az itt feltett és más kérdések megválaszolása nemcsak hatalmas munkát jelent, hanem az Akadémia, az egyetemek és az állami szervezetek összehangolt és közös elemző, tervező és szervező munkáját is igényli és sürgeti. Erre annál is inkább szükség van, mert az MTA új státusának kidolgozása csak a felsőoktatás, távlati stratégiai tervének kidolgozásával¹⁴ összehangolva lehetséges.

IRODALOM:

- Ladányi Andor (1989): Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után. Tankönyvkiadó-Oktatókutató Intézet, Bp.
- MTA jelentés (2005): *Az uniós Magyarország tudománypolitikája*. (3.4. sz. változat) 2005. szeptember 27. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- Polónyi István–Timár János (2006a): A magyar felsőoktatás-politika és a diplomás túlképzés, *Külgazdaság*, május-június

Összefoglalás és zárszó helyett

A rendszerváltás fordulópontja idején már felmerült az akadémiai reform. A *Magyar Tudomány* 1989-ben különszámot jelentett meg *Fórum az Akadémiáról* címmel. Ez a *Magyar Nemzetben* kibontakozott vita nyomán, 1989. szeptember 26-án szervezett fórumon elhangzott hozzászólásokat adta közre, néhány tanulmánnyal és dokumentummal kiegészítve. A különszámból látható, hogy a mostani problémák tizenhét évvel ezelőtt is felmerültek. Az Akadémia főhatósági, és intézményirányítói vagy a minősítési funkciók ellentmondásain azóta sem sikerült túllépni. Az évek múltával a problémák köre és súlypontjai kissé módosultak. Legelőször ezeket a kell tisztáznunk. Megbízható elemzés nélkül nincs helyes diagnózis. Kérdéses, hogy most eljutunk-e a helyes diagnózisig, és sikerül-e majd az Akadémia és a felsőoktatás reformját végigvinni? Kétségeink lehetnek, de nincs okunk, hogy ne kíséreljük meg újra és újra mindaddig, amíg erőfeszítéseinket siker nem koronázza.

¹⁴ Amit legutóbb a 2005. évi felsőoktatási törvény előtt mulasztottak el.

Kulcsszavak: *akadémiai kutatóintézetek, felsőoktatás-politika, felsőoktatás tömegesedése, Magyar Tudományos Akadémia, MTA funkciói, MTA osztályai, nagydoktorok piaca, nagydoktorok tiszteletdíja, tudományos minősítés*

- Polónyi István – Timár János (2006b): A felsőoktatás sikerágazat? Ábránd és valóság Felsőoktatás-politika 1990–2005. Dokumentum-elemzés. 2006. augusztus (Kézirat) – megjelenés alatt a *Competitio* című folyóiratban
- Romsics Ignác (2001): Gazdaság és gazdálkodás In: *A Dunánál. Magyarok a 20. században (1918–2000)*. Encyclopaedia Humana Hungarica. 09H. Bp.
- Természet és Technika. (1949): CVIII, új sorozat, 65.
- Timár János (2003): *Életregény*. Noran, Budapest